

ทุกข์และการดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท*
A STUDY OF SUFFERING AND THE CESSATION OF SUFFERING IN THE
DHAMMAPADA COMMENTARY

พระครูสมุห์วรวิทย์ ผาสุกโก

Phrakrusamu Woravit Pasuko

พระสุนทรกิจโกศล

Phrasuntonkittkosol

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Ratchaburi Buddhist College, Thailand

E-mail: woravit1@hotmail.com

บทคัดย่อ

ความทุกข์ เป็นสภาพที่ทนได้ยาก แฝงต่อความสุข ถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาทั้งกายและใจ ด้วยภาวะที่เป็นไปตามธรรมชาติที่ครอบคลุมสรรพสิ่ง ไม่สามารถที่จะรักษาสภาพเดิมไว้ได้ เนื่องจากสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ไม่มีความเป็นใหญ่ของตนเอง ต้องอาศัยปัจจัยอื่นเกิดขึ้นในรูปของกระแสต่อเนื่อง การยึดมั่นในขันธห้าจึงมีสภาพเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือทุกข์ทางกาย และทุกข์ทางใจ พุทธศาสนานับทุกข์ทางใจว่า เป็นต้นตอของความทุกข์ทั้งหมดโดยมีอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดตัณหา การจะดับทุกข์ได้ก็ต้องดับตัณหาโดยต้องดำเนินตามหลักอริยมรรคซึ่งรวมลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

ทุกข์และการดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทผ่านเรื่องราวบุคคลต่าง ๆ ทั้งพระพุทเจ้า พระสาวก สาวิกา อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไปที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทเจ้าทั้งในชาติปัจจุบัน อดีตชาติ แสดงให้เห็นกระบวนการเกิดทุกข์ สาเหตุแห่งความทุกข์ ทางดับทุกข์ และรูปแบบ แบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่นำไปสู่การดับทุกข์ โดยกระบวนการแห่งทุกข์ และวิธีดับทุกข์ คือ วิธีการดับทุกข์ทางกาย เป็นการมีร่างกายที่แข็งแรง มีความเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมที่ดี ปฏิรูปเทศมีประโยชน์ให้คุณค่าแก่ชีวิตที่ถูกต้อง มีความสุข และได้รับคุณค่าในการพัฒนาชีวิต ให้สูงขึ้นตามทางของศีล หรือศีลสิกขา คือ การดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรค์รักษาให้อื้อแก่การมีชีวิตที่ดีร่วมกันเพื่อเป็นพื้นฐานต่อการพัฒนาสมาธิและ ปัญญา โดยวางหลักเกณฑ์ข้อบังคับเพื่อควบคุมความประพฤติ ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันด้วยดี สร้างโอกาสสำหรับทำความดี วิธีการดับทุกข์ทางใจหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่เน้นจิตใจเป็นหลัก ซึ่งกล่าวไว้ในอริยสัจเน้นการแก้ไขทุกข์ ทางใจ

* Received 31 October 2019; Revised 18 November 2019; Accepted 25 November 2019

เมื่อความทุกข์เกิดเพราะมีเหตุคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน การดับทุกข์ต้องดับอวิชชา ตัณหา อุปาทานด้วยการพัฒนาสมาธิและปัญญา ซึ่งได้ผ่านการอบรมกายและวาจาด้วยศีลเป็นพื้นฐาน ทำให้เกิดการพัฒนาด้านจิตใจด้วยสมาธิจนนำไปสู่การเจริญทางด้านปัญญา การพัฒนาดิจที่ให้มีคุณภาพ ดังนั้น คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทจึงเป็นคัมภีร์ที่เหมาะสมแก่การศึกษาทำความเข้าใจด้วยความทุกข์และการดับทุกข์แบบบุคลาธิษฐาน ทำให้เข้าใจคำสอนได้ง่ายขึ้น เพื่อการเข้าใจทุกข์ และกำจัดทุกข์เข้าสู่บรมสุขต่อไป

คำสำคัญ: ทุกข์, การดับทุกข์, คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

Abstract

The result of research found that Dukkha is a state of being unbearable, unpleasant, physically and mentally oppressed. It is the nature of all things which cannot last in the same condition forever, because they are impermanent and non-self, they depend upon other factors in the form of continuous flowing stream. The attachment in Five Aggregates, therefore; is the cause of suffering that is divided into two kinds; physical suffering and mental suffering. Buddhism focuses on the latter as the origin of all sufferings, namely; Tanha (craving or thirst) caused by Avijja (ignorance or delusion). To eliminate Dukkha, one has to expel the thirst through the Noble Eightfold Path that are summarized into Trisikkha; Sila (Precepts), Samadhi (Concentration) and Panna (Wisdom).

The Explanation of teaching about Dukkha in the scripture of Dhammapada Commentary through the stories of several persons such as the Buddha and his disciples; Bhikkhu, Bhikkhuni, Upasaka, Upasika and general people both in the present and previous existence that shows the process of Dukkha, the origin of Dukkha, the cessation of Dukkha and the path leading to cessation of Dukkha, including the way of life leading to the cessation of suffering through the process of suffering and the extinction of suffering. In Dhammapada Commentary, The suffering is the suffering physically. There is a strong body is associated with a better environment (municipal reform) have value to life is to be happy and have been invaluable in the development of life. To increase the precept or precepts of virtue is to hold its own well. A supportive environment in which they have helped to create conducive to maintaining a good life together. As a basis for developing concentration and wisdom by putting the

rules and regulations to control behavior. Promote common good. Create opportunities for good deeds How mental suffering Buddhist principles that focus on the mind as well. Which is mentioned in the Noble Truths focused on resolving mental pain when suffering is ignorance because there is a desire to stop suffering a prejudiced ignorance, prejudice, passion, developing concentration and wisdom. Which has trained physically and verbally by the sacrament is fundamental. Contribute to the development of the mind with meditation, ultimately leading to the development of intelligence. The scripture of Dhammapada Commentary, therefore; is suitable for studying which mentions suffering with exposition in terms of persons. This can help people to understand the teaching of Dukkha easily and to attain further supreme bliss.

Keywords: Suffering, The Cessation Of Suffering, In The Dhammapada Commentary

บทนำ

พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นในโลกหลังจากเจ้าชายสิทธัตถะ ได้เกิดความทุกข์ในพระทัย ภายหลังที่ได้ทรงพบเทวทูต 4 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และทรงพบสมณเพศ ที่ทรงเห็นว่าเป็นวิถีชีวิตของผู้ที่แสวงหาทางพ้นทุกข์ จึงเป็นเหตุให้ทรงทรงตัดสินใจออกผนวช เพื่อแสวงหาทางพ้นทุกข์ หลังจากที่พระองค์ได้ผนวชแล้ว ได้เสด็จไปศึกษาวิชากับอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงในสมัยนั้น 2 ท่านคือ อุทกดาบส และอาฬารดาบส จนหมดภูมิปัญญาของอาจารย์ แต่การศึกษาก็ไม่ได้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่พระองค์ได้ตั้งพระทัยไว้ พระองค์จึงออกจากสำนักของอาจารย์ทั้งสองท่าน แล้วทรงหาวิธีการพ้นทุกข์ด้วยพระองค์เอง โดยทรงทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การอดพระกระยาหาร การทรมานร่างกาย เป็นต้น แต่ก็ไม่ได้ผล ในที่สุด ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต โดยยึดหลักการปฏิบัติทางสายกลาง จนในที่สุด พระองค์ก็ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กำจัดทุกข์ได้หมดสิ้น โดยหลักการที่ทรงค้นพบนั้น คือ อริยสัจ 4 ประการ อันว่าด้วยหลักการเรื่องทุกข์ และการดับทุกข์

คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นคัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎกหมวดหนึ่งเรียกว่า ธรรมบท หรือ ธรรมบทปาติ มีอยู่ในสุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบทปาติ เล่มที่ 25 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นคำประพันธ์เรียกว่าคาถา มี 423 คาถา ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์ รวบรวมแปลจากภาษาสิงหลมาสู่ภาษาบาลี (พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ 1: 4) มินิทานประกอบจำนวน 302 เรื่อง ซึ่งลักษณะการเล่าเรื่อง แต่ละเรื่องจะมี

เอกลักษณ์ประจำไปตลอดทุก ๆ เรื่อง แต่ละเรื่องประกอบด้วยหลักธรรม คติธรรม และ พุทธวิธีการสอน อันเป็นหัวใจของพุทธจริยศาสตร์ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างครอบคลุม เหมาะแก่คนทุกเพศ ทุกวัย ง่ายต่อการเข้าใจ มีเนื้อความที่ไม่ลึกลับซับซ้อน เป็นคำสอนเรื่อง บุญ บาป กรรมดี กรรมชั่ว กิเลส ตัณหาที่ใกล้ตัว เช่น คำสอนสำคัญที่ว่า “การไม่ทำบาปทั้ง ปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตให้ผ่องแผ้ว คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534) เป็นต้น

หลักคำสอนเรื่องทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้รับการอธิบายและตีความโดย ผู้แต่ง คือพระพุทธโฆษาจารย์ ให้เห็นแนวคิดเรื่องทุกข์อย่างชัดเจนทั้งตัวความทุกข์เอง เหตุเกิด แห่งทุกข์ ทางดับทุกข์ และแนววิธีปฏิบัติเพื่อพ้นจากความทุกข์ ด้วยการเล่าเรื่องผ่านบุคคล ต่าง ๆ ดังกรณีเรื่องนางกิสสาโคมิ ผู้เผชิญกับทุกข์จากความพลัดพราก ซึ่งนางผู้ไม่เคยเห็นความ ตายมาก่อน นางจึงแสวงหายาเพื่อรักษาบุตรของนางที่ตายแล้ว กว่าที่นางจะรู้ว่า ทุกที่และทุก บ้าน ล้วนแต่มีคนตาย ก็ต่อเมื่อนางได้พบกับพระพุทธเจ้าแล้วนางได้สดิว่า “โอ้ กรรมหนัก เรา ได้ทำความสำคัญว่า บุตรของเราเท่านั้นตาย ก็ในบ้านทั้งสิ้น คนที่ตายเท่านั้นมากกว่าคนเป็น” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537) เป็นต้น นอกจากนั้นการอธิบายคำสอนยังใช้อุปมาอุปไมยให้ เห็นภาพได้อย่างชัดเจนพร้อมทั้งชี้แจง แยกแยะศัพท์ให้เห็นความหมาย กล่าวโดยสรุป คัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทมีความสำคัญควรแก่การศึกษาวิเคราะห์ ตีความ ด้วยเหตุผล 2 ประการคือ 1) คัมภีร์อรรถกถาธรรม เป็นคัมภีร์ที่สำคัญต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย เพราะ ผู้เป็นเสาหลักในการศึกษาเผยแผ่คือ พระสงฆ์ และพระสงฆ์ส่วนมาก ล้วนผ่านการศึกษาคัมภีร์ อรรถกถาธรรมบททั้งสิ้น ฉะนั้น แนวคิด ประเพณี วัฒนธรรมในสังคมไทยหลายอย่าง จึง สอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท 2) เนื้อหาในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ครอบคลุมหลักการสำคัญในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักคำสอนเรื่องทุกข์ จนฝ่ายการศึกษา คณะสงฆ์เห็นความสำคัญได้จัดให้เป็นหลักสูตรการศึกษามาช้านาน

ดังนั้น การศึกษาคำสอนเรื่องทุกข์และดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นสิ่งที่ ควรศึกษา เพื่อเป็นแบบอย่างในการเผชิญกับความทุกข์ที่ไม่มีใครสามารถหลีกเลี่ยงได้ จะมาก หรือน้อยก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำให้เผชิญความทุกข์อย่างรู้เท่าทัน ปฏิบัติถูกต้อง หรือรู้ทาง ป้องกัน และบรรเทาทุกข์ อันเกิดจากการเรียนรู้ประสบการณ์ และวิธีการของบุคคลต่าง ๆ ใน คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เพื่อความเจริญงอกงามแห่งการศึกษาพระพุทธศาสนาสืบไป

ประเภทของทุกข์และการดับทุกข์ของกลุ่มบุคคล

ความทุกข์ของกลุ่มบุคคลแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มของบรรพชิต และคฤหัสถ์ ได้แก่

1. ทุขข์ของบรรพชิต

บรรพชิต คือพระสงฆ์สามเณร กลุ่มชุมชนตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าประสงค์ให้เป็นแบบอย่างแก่ชาวพุทธผู้มุ่งกำจัดทุกข์ โดยมีพระวินัยเป็นเครื่องควบคุม และสนับสนุนให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่างเรียบร้อย ซึ่งพระสงฆ์ที่บวชเข้ามาสู่พระธรรมวินัย บางท่านก็ประสบผลแห่งการบวชคือบรรลุธรรม และบางท่านไม่สามารถประคองตนอยู่ได้ ก็ออกจากพระธรรมวินัยไปตามความแนวทางการคิด ถึงอย่างไรก็ตาม แม้พระสงฆ์จะเชื่อได้ว่า เป็นผู้มุ่งตรงต่อพระนิพพาน แต่หากยังไม่ถึงนิพพานก็ต้องประสบทุกข์ทั้งทางกาย และใจ จะมีเพียงท่านที่บรรลุธรรมแล้วเท่านั้นที่พ้นจากทุกข์ทางใจ แต่หาได้พ้นจากทุกข์ทางกายไม่ ซึ่งอาจมาจากกรรมเก่าหรือกรรมในปัจจุบัน ได้แบ่งทุกข์ของบรรพชิตทั้ง 6 อย่าง ได้แก่ 1) ทุกข์จากความเจ็บป่วย 2) ทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงปากท้อง 3) ทุกข์เพราะไฟกิเลสแผดเผา 4) ทุกข์อันเป็นผลของกรรมชั่ว 5) ทุกข์อันมาจากการทะเลาะเบาะแว้งกัน 6) ทุกข์อันเนื่องจากขันธทั้ง 5 โดยใช้ทุกข์ที่ประสบมาก และส่งผลกระทบรุนแรงดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ส่วนทุกข์ประจำสังขารคือเกิด แก่ เจ็บ ตาย และความเศร้า ความร้อนหนาว เป็นต้น เพราะเป็นทุกข์ที่ติดมากับสังขาร ดังนี้

1.1 ทุกข์จากความเจ็บป่วย

ความเจ็บป่วยเป็นธรรมดาของชีวิต ไม่มีใครหนีพ้นความจริงข้อนี้ไปได้ แม้แต่พระอริยบุคคล แม้พยายามป้องกันเพียงใดก็ตาม ก็ย่อมมีวันที่จะต้องล้มป่วย ในยามนั้นนอกจากการเยียวยารักษากายแล้ว สิ่งที่สำคัญไม่น้อยไปกว่ากันก็คือการดูแลรักษาใจ เพราะความป่วยใจมักเกิดขึ้นควบคู่กับความป่วยกาย บ่อยครั้งความป่วยใจยังซ้ำเติมให้ความป่วยกายเพียบหนักขึ้น หรือขัดขวางไม่ให้การเยียวยาทางกายประสบผลดี แต่หากดูแลรักษาใจให้ดีแล้ว ความทุกข์ทรมานก็จะลดลง อีกทั้งยังอาจช่วยให้ความเจ็บป่วยทุเลาลงด้วย ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทกล่าวถึงความเจ็บป่วยของพระสงฆ์ที่อาการหนักจนเสียชีวิตคือ พระปุตติคตตติสสเถระ ซึ่งทรมานโดยปราศจากผู้ดูแล พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยแห่งมรรคผลจึงเสด็จดูแลช่วยเหลือด้วยพระองค์เอง สืบถึงพระมหากรุณาธิคุณ บทบาทในการดูแลรักษาพระสาวกดังนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความเมตตาที่พระองค์มีต่อสรรพสัตว์เสมือนบิดารักบุตร ได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุต้องพยาบาลไข้ซึ่งกันและกัน หากภิกษุรูปใดไม่พยาบาลต้องอาบัติทุกกฏ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534) หรือแสดงให้เห็นคุณสมบัติเบื้องต้นของผู้ดูแลผู้ป่วยได้เป็นอย่างดียิ่งของพระองค์คือ 1) สามารถจัดยา 2) รู้จักของแสลงและไม่แสลง คือนำของแสลงออกไป นำของไม่แสลงเข้ามาให้ 3) ไม่พยาบาลไข้เพราะเห็นแก่อาภิส มีจิตเมตตา 4) ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระปัสสาวะน้ำลาย หรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง 5) สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากไปปฏิบัติ เราใจให้อาหาญ แก่ลวกช้า ปลอดภัยใจให้สดชื่นด้วยธรรมมีกถา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะของผู้ควรดูแลรักษา

ผู้ป่วยหรือเป็นผู้พยาบาลคนไข้ เนื่องด้วยการได้กัลยาณมิตร (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545) อย่างพระพุทธรูปทำให้ท่านใช้ความเจ็บป่วยนี้เป็นอุบายพิจารณาร่างกายของตนเองให้เห็นเป็นดังท่อนไม้ที่เขาทิ้งบนแผ่นดิน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ตามพระดำรัสจนบรรลุลุธรรม จึงเห็นได้ว่า หากสามารถใช้ความทุกข์จากความเจ็บป่วยให้เป็นประโยชน์ ร่างกายที่เจ็บป่วยอาจเป็นอุบายอย่างดีในการเข้าใจทุกข์ และกำจัดทุกข์ได้อย่างถาวร นั่นคือไม่มีชั้น 5 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นที่รองรับทุกข์อีก

1.2 ทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงปากท้อง

พระพุทธรูปทรงอนุญาตให้พระภิกษุ เลี้ยงชีวิตด้วยการเที่ยวบิณฑบาต หรือรับของจากผู้ให้ในแต่ละวันโดยไม่มีการสะสมไว้เพื่อวันต่อ ๆ ไป ให้แสวงหาวันต่อวัน ภิกษุรูปใดฉันอาหารที่เก็บสะสมไว้ค้างคืนมีความผิด จะฉันได้เฉพาะอาหารที่มีผู้ให้ หรือประเคนแล้วเท่านั้น ถ้ายังไม่มีผู้ให้ หรือผู้ประเคนฉันลงไปต้องอาบัติปาจิตตีย์ แนวคิดนี้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ภิกษุ เกิดความโลภกระทำตามความอยากของตนเอง นอกจากนี้ยังทรงบัญญัติ ให้ภิกษุรับอาหารได้ไม่เกิน 3 บาตร และอาหาร ที่รับมานั้น จะต้องแบ่งปันให้กับผู้ปฏิบัติธรรมร่วมกัน ข้อนี้เป็นการป้องกันมิให้ภิกษุรับเกินความจำเป็น และควรแบ่งปันเฉลี่ยให้มีความเท่าเทียมกันแห่งสังคมสงฆ์ เมื่อเป็นเช่นนี้พระสงฆ์จึงต้องเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรอันนำมาซึ่งความทุกข์สุดแสนสาหัส ดังกรณีพระติสสะผู้เข้าถึงตระกูลช่างแก้ว อนึ่งสำหรับนักปฏิบัติธรรม ท่านแนะนำ ให้พิจารณาเห็นความลำบากในการแสวงหาอาหาร 10 อย่าง คือ 1) คมนโต โดยการไปที่ต้องเสี่ยงภัยอันตรายจากสัตว์ร้ายและอื่น ๆ ต้องเหยียบเท้าลงบนสิ่งของไม่สะอาด มีตอ มีหนาม เป็นต้น 2) ปริเยสนโต โดยการแสวงหา จะหาอาหารยังชีพได้แต่ละมื้อก็ยากแสนยาก ต้องออกแรงแสวงหาตามที่ต่าง ๆ บางคราวก็ไปเจอผู้เป็นข้าศึก หรือได้อาหารเสียบ้าง บางคราวก็ถูกไล่ 3) ปริโภคโต โดยการบริโภค แม้การบริโภคอาหารที่ได้มาเป็นของตนแล้ว ก็ยังต้องลำบาก ต้องระมัดระวัง เพราะอาหารนั้นอาจมีพิษ อาจแสดงต่อโรคอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพ 4) อาสยโต โดยอาสยะ คือน้ำย่อยในกระเพาะ และลำไส้บริโภคอาหารแล้วล่องล้ากลงไปแล้ว หากน้ำย่อยทำงานปกติก็ดีไป ถ้าเมื่อไรมันผิดปกติอาจเกิดอาการท้องผูก ท้องอืดหรือท้องร่วง 5) นิธานโต โดยที่พัก หมายถึงกระเพาะอาหารอันเป็นที่พักของอาหาร กระเพาะอาหาร ท่านให้พิจารณาเหมือน หลุมหรือบ่อพักส้วม เพราะต้องรองรับอาหารอยู่ตลอดเวลา ไม่สะอาด อาหารเป็นพิษบ้าง จนกระเพาะทรุดโทรมเป็นแผล 6) อปริกุกโต โดยยังไม่ย่อย ได้แก่อาหารที่เพิ่งบริโภคเข้าไปใหม่ๆ ที่กว่าจะย่อยลงได้ก็เกิดเป็นฟอง เกิดเป็นระอุ พอไฟในร่างกายเกิดสันดาปแผดเผาจึงย่อยลง 7) ปริปุกโต โดยย่อยแล้ว หมายถึง อาหารที่ถูกไฟธาตุเผาให้ย่อยละเอียดแล้ว แปรสภาพเป็นฟองเป็นต่อม นอกจากส่วนที่จะเป็นโอชะบำรุงร่างกายแล้วที่เหลือก็เป็นกาก เป็นกรีส เป็นมูลร มีอาการปฏิกุลนำเกลียด 8) ผลโต โดยผล ผลของอาหารก็คือ อาหารที่ย่อยดีจะผลิตซากต่าง ๆ มีผล ขนเล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ที่ย่อยไม่ตึกลักก่อโรคให้นับได้นับ 100 ชนิด

9) นิสสนทโต โดยอาการไหลออก อาหารนั้น ทางเข้ามีทางเดียว คือ ปาก แต่ทางออกนั้นมีมาก ทั่วกาย อาจระบายออกทางตา (ขี้ตา) ทางหู (ขี้หู) ทางจมูก (ขี้จมูก) ทางขุมขนทั่วร่างกายและ ผิวหนัง (ขี้โคล) ทางศีรษะ (ขี้รังแค) และทางทวารหนัก ทวารเบา ซึ่งล้วนเป็นของปฏิกูล นำเกลียดมีกลิ่นเหม็น แต่หากอาหารไม่ถ่ายเทเมื่อไร ความทุกข์หนัก ก็จะมีปรากฏทันที 10) สมมกฺขนโต โดยความเป็นเปรอะเปื้อน อาหารเป็นเครื่องบำรุงร่างกายก็จริง ในส่วนแห่งความ เปรอะเปื้อนสกปรกเป็นได้ตั้งแต่ชั้นแสวงหา ชั้นปรุง ชั้นบริโภค และชั้นถ่ายเทขับออก ทาง ทวาร 9 การบริโภคอาหาร จึงต้องหาวิธีป้องกันกำจัดความสกปรกเปรอะเปื้อนทุกระยะทุก ขั้นตอนต้องชำระล้าง ต้องขัดสร้างกายอยู่เป็นประจำ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จึง เห็นได้ว่า ความทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงชีพสร้างทุกข์ให้แก่บุคคลตั้งแต่เริ่มต้นจนถึง การกระบวนบริโภค

1.3 ทุกข์เพราะไฟกิเลสแผดเผา

หน้าที่หลักของพระภิกษุคือการบำเพ็ญสมณธรรมเพื่อกำจัดกิเลสต้นเหตุคือ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ความยินดี ความเพติดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพติดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ให้ผลเป็นพิษเป็นต้น การกำจัดเหตุแห่งทุกข์ ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นเครื่องวัดความเจริญก้าวหน้าในทางธรรมว่า ละกิเลสได้ขนาดไหน เพียงไร ฉะนั้น เมื่อพระสงฆ์ต้องดำเนินชีวิตผีนกระสากิเลสต้นเหตุจึงได้รับความทุกข์ทรมานจน บางท่านไม่เป็นอันดำรงสมณภาวะ หรือไม่สามารถบำเพ็ญเพียรได้ตั้งเรื่องในคัมภีร์อรรถกถา ธรรมบทคือ พระเมฆิยะ เป็นต้นดังกล่าวมาแล้ว

1.4 ทุกข์อันเป็นผลของกรรมชั่ว

การอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ในอรรถกถาธรรมบท อาจพูดได้ว่า เป็นการอธิบายเรื่องราวการเสวยสุขทุกข์ตามกรรมที่ทำไว้ทั้งกรรมในปัจจุบัน และกรรมในอดีตตาม พุทธพจน์ว่า คนทำกรรมใดไว้อย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี คนทำกรรม ชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว คนหวานพิชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เพราะหลักกรรมคือ หลักคำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ซึ่งผลของ กรรมแสดงออกตามชนิดของกรรม 4 ประการ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ 1) กรรมดำมีวิบากดำ หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจที่ไม่ดี เช่น การฆ่า สัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดีตมิททางในกาม การพูดเท็จ และการดื่มสุราเมรัย เป็นต้น และ กรรมนี้ย่อมมีวิบากดำ นั่นคือส่งผลด้วยการให้ไปเกิดในอบายภูมิ 2) กรรมขาวมีวิบากขาว หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจที่ดี ซึ่งกรรมขาวนี้ตรงข้ามกับกรรมดำทุก ประการ เช่น เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติดีตมิทในกาม เว้น จากการพูดเท็จ และเว้นจากการดื่มสุราเมรัย เป็นต้น และกรรมนี้ย่อมมีวิบากขาว นั่นคือส่งผล

ด้วยการให้ไปเกิดในสุคติภูมิ 3) กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เช่น มีการฆ่าสัตว์บ้าง เว้นจากการฆ่าสัตว์บ้าง มีการลักทรัพย์บ้าง เว้นจากการลักทรัพย์บ้าง อย่างนี้เป็นต้น และกรรมที่ดีและไม่ดีนี้ ย่อมมีวิบากให้ผลตามกรรมคือดีบ้างไม่ดีบ้าง 4) กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจใด ๆ ที่ไม่ก่อให้เกิดความสุขหรือความทุกข์ หรือทั้งความสุข และความทุกข์อันเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม หมายถึง เจตนาเพื่อละกรรมทั้งสามข้างต้น ซึ่งเป็นสภาวะที่ดับหมดจนสิ้นแล้ว ซึ่งกรรมทั้งปวง วิบากไม่ดำไม่ขาวนั้นก็คือ กรรมที่ทำให้ออกจากสังสารวัฏ ผลของมันก็คือ พระนิพพาน อนึ่ง การให้ผลกรรมย่อมแสดงออกให้เห็นใน 4 ระดับคือ 1) ระดับจิตใจ ว่ากรรมทำให้เกิดผลภายในจิตใจ มีการสั่งสมคุณสมบัติ คือ กุศลธรรมและอกุศลธรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิต มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ และความสุขความทุกข์เป็นต้น อย่างไรก็ตาม 2) ระดับบุคลิกภาพ ว่ากรรมทำให้เกิดผลในด้านการสร้างเสริมนิสัยปรุงแต่งลักษณะความประพฤติการแสดงออก ท่าทีการวางตนปรับตัว อาการตอบสนองความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ และต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมทั่ว ๆ ไปอย่างไรบ้าง การให้ผลระดับนี้ต่อเนื่องออกมาจากระดับที่หนึ่งนั่นเอง และมีขอบเขตคาบเกี่ยวกันแต่แยกพิจารณาเพื่อให้มองเห็นแง่มุมของการให้ผลชัดเจนยิ่งขึ้น 3) ระดับวิถีชีวิต ว่ากรรมชักนำความเป็นไปในชีวิตของบุคคล ทำให้เขาได้รับประสบการณ์ที่น่าปรารถนา และไม่น่าปรารถนา ประสบผลตอบสนองจากภายนอก พบความเสื่อม ความเจริญ ความล้มเหลว ความสำเร็จ ลากยศสุขสรรเสริญ และความสูญเสียต่าง ๆ ที่ตรงข้าม ซึ่งรวมเรียกว่า โลกธรรมทั้งหลายอย่างไรบ้าง ผลระดับนี้อาจแยกมองได้สองนัย คือ ผลสนองปัจจัยด้านอื่น ๆ ของสภาพแวดล้อมที่เห็นจากคนผลตอบสนองปัจจัยด้านบุคคลอื่นและสังคม 4) ระดับสังคม ว่ากรรมที่บุคคลและคนทั้งหลายกระทำ มีผลต่อความเป็นไปของสังคม อย่างไรก็ตาม เช่นทำให้เกิดความเสื่อม ความเจริญ ความร่มเย็นเป็นสุข ความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกันของมนุษย์ทั้งหลาย รวมทั้งผลจากการที่มนุษย์กระทำต่อสภาพแวดล้อมอื่น ๆ แล้วย้อนกลับมาหาตัวมนุษย์ในระดับที่ 1 และที่ 2 คือ ผลภายในจิตใจ และบุคลิกภาพ เป็นของขอบเขตที่กรรมนิยาม เป็นใหญ่ระดับที่ 3 เป็นของเขตที่กรรมนิยามกับสังคมนิยมเข้ามาสัมพันธ์กันและเป็นจุดที่มักเกิดความสับสน ก่อให้เกิดปัญหาซึ่งควรพิจารณาในที่นี้ส่วนระดับที่ 4 แม้จะเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นผลที่เกิดจากการกระทำร่วมกันของบุคคลในสังคม และมีผลย้อนกลับมาสู่มนุษย์ในที่สุด (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2538) ฉะนั้น การศึกษาคำสอนเรื่องทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทจึงเป็นหนึ่งการศึกษาคำสอนเรื่องกรรมผ่านบุคคลต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นสาเหตุ หรือแรงจูงใจแห่งการทำความกรรม กรรมที่กระทำ และผลของการทำความกรรมที่แสดงออกให้เห็นใน 4 ระดับดังกล่าวข้างต้น ซึ่งงานวิจัยเล่มนี้ศึกษาที่ให้ผลเป็นทุกข์เป็นหลักดังกล่าวมาแล้ว

1.5 ทุกข์อันมาจากการทะเลาะเบาะแว้งกัน

พระสงฆ์สามเณรมาจากการหลายตระกูลเข้ามาสู่พระธรรมวินัยเดียวกัน ในสมัยพุทธกาล เนื่องจากพระสงฆ์ส่วนมากเข้ามาบวชด้วยความศรัทธาอย่างแท้จริง และเป็นพระอรหันต์บุคคลมากจึงไม่มีปัญหาการทะเลาะวิวาท แต่ถึงกระนั้นก็ยังปรากฏ ดังได้ยกตัวอย่างในคัมภีร์อรรถกถาธรรม บทเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ซึ่งส่งผลกระทบให้เกิดความเดือดร้อนและความทุกข์กาย-ใจ ทั้งแก่ พระพุทธองค์ คู่ทะเลาะวิวาท และอุบาสกอุบาสิกาผู้อุปถัมภ์ ในคัมภีร์ยังกล่าวถึงความเดือดร้อน แม้กระทั่งเทวดาผู้รับรู้อับทราบ ซึ่งสาเหตุก็มาจากเรื่องเล็ก ๆ โดยหลักพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเหตุ แห่งการทะเลาะกันในส่วนที่เกี่ยวข้องพระธรรมวินัย 18 ประการ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ 1) แสดงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมว่าเป็น ธรรม 2) แสดงสิ่งที่เป็นธรรมว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม 3) แสดงสิ่งที่มีไฉวินัยว่าเป็นวินัย 4) แสดงวินัยว่ามีไฉวินัย 5) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาสิตไว้ไม่ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตได้ภาสิตไว้ได้กล่าวไว้ 6) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาสิตไว้ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตไม่ได้ภาสิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ 7) แสดงจริยวัตรที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมาว่าตถาคตได้ประพฤติมา 8) แสดงจริยวัตรที่ตถาคตได้ประพฤติมาว่า ตถาคตไม่ได้ประพฤติมา 9) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตได้บัญญัติไว้ 10) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ 11) แสดงสิ่งที่ไม่ใช่อาบัติว่าเป็นอาบัติ 12) แสดงอาบัติว่าเป็นไม่ใช่อาบัติ 13) แสดงอาบัติเบาว่าเป็นอาบัติหนัก 14) แสดงอาบัติหนักว่าเป็นอาบัติเบา 15) แสดงอาบัติที่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ 16) แสดงอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติที่มีส่วนเหลือ 17) แสดงอาบัติชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ 18) แสดงอาบัติไม่ชั่ว หยาบว่าเป็นอาบัติชั่วหยาบ ซึ่งหากนำมาวิเคราะห์กรณีภิกษุชาวเมืองโกสัมพีจะเห็นได้ชัดว่าเข้าตามหลักการนี้ เป็นการทำเรื่องเล็กให้กลายเป็นเรื่องใหญ่ลุกลามไปถึงบ้านเมือง จนเรื่องราวต้องระงับลงด้วยการลงโทษทางสังคม สร้างความทุกข์แก่ผู้ทะเลาะวิวาทเองดังกล่าวแล้ว ดังนั้น จึงเป็นที่มาแห่งการบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อเพิ่มมากขึ้น ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปเจตนารมณ์ในการบัญญัติพระวินัยได้ ดังนี้คือเพื่อป้องกันไม่ให้เป็นคนที่ยั้มโหด เพื่อป้องกันไม่ได้ล่วงโลกเลี้ยวชีพ เพื่อป้องกันความดูร้าย หรือเพื่อป้องกันความประพฤติเลวทราม เป็นต้น และในการบัญญัติพระวินัยนั้น ทรงเล็งเห็นประโยชน์ที่จะให้เกิดกับปัจเจกชนและสังคมอยู่ 3 ระดับคือ 1) มุ่งประโยชน์แก่สังคม (สังฆะ) 2) มุ่งประโยชน์แก่บุคคล 3) มุ่งประโยชน์แก่พระสัทธรรมอันเป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาติของโลกและชีวิต (อภิตะพ ฆาตา, 2549) แต่ถึงกระนั้นก็ยังมิพระสงฆ์ที่อาจบวชเข้ามาด้วยประสงค์อื่น หรือขาดการอบรมศึกษาอย่างเพียงพอจนนำไปสู่ความทุกข์จากการทะเลาะวิวาทดังกล่าวข้างต้น

1.6 ทุกข์อันเนื่องจากขันธทั้ง 5

ทุกข์ในขันธ 5 จัดได้ว่า เป็นทุกสากลที่ทุกชาติ ภาษา ศาสนา ทุกวัย และทุกเพศต้องประสบ トラบโดที่ยังดำรงขันธอยู่ เพราะการยึดมั่นในขันธเป็นทุกข์ (มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, 2539) ชั้น 5 คือ 1) รูปชั้น (กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ) 2) เวทนาชั้น (กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์, ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ) 3) สัญญาชั้น (กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดหมาย, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ 6 เช่นว่า ขาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น) 4) สังขารชั้น (กองสังขาร, ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ, คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัปยากฤต) 5) วิญญาณชั้น (กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์, ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง 6 มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ) (พระพุทธโฆสเถระ, 2548) ชั้นทั้ง 5 นี้ แต่ละอย่างต่างทำหน้าที่ของตน และมีความทุกข์เฉพาะตนๆ และแต่ละอย่างก็มีความทุกข์ต่างกันออกไป บางอย่างมีสภาพเป็นทุกข์ปรากฏชัดในชั้น 5 บางอย่างเป็นความทุกข์ที่ปรากฏชัดในอริยสัจ และบางอย่างมีสภาพปรากฏชัดในไตรลักษณ์ (พระมหาเกษม สญฺญโต (ลักษณะวิลาส), 2534) ชั้น 5 ยังเป็นที่รองรับกรรม ซึ่งหนึ่งในกรรมนั้นคือ กรรมชั่วที่ให้ผลเป็นทุกข์ การอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท อาจสรุปได้ว่า เป็นการอธิบายกระบวนการที่ชั้น 5 เสวยกรรมทั้งกรรมดี และกรรมชั่ว การจะพ้นจากทุกข์ได้ถาวรคือ การชำระกิเลสหมดสิ้นคือ เข้าสู่ความเป็นพระอรหันต์ เพราะพระอรหันต์จะไม่เป็นทุกข์เพราะชั้น 5 เพราะท่านละความยึดมั่นในชั้น 5 แล้วทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ดังพระอริยบุคคลทั้งพระสงฆ์ และฆราวาสในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

ดังนั้น การวิเคราะห์ทุกข์และการดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทฝ่ายพระสงฆ์ สรุปได้ว่า ความทุกข์ของพระสงฆ์นั้นอาจแบ่งได้ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1) ทุกข์ของพระสงฆ์ที่เป็นปุถุชนที่ต้องประสบทุกข์ทั่วไปทั้งทางกายและทางใจ ซึ่งเกิดจากทั้งผลของกิเลสและกรรมเก่า ซึ่งเหมือนลูกศรเสียบทั้งกายและใจ 2) ทุกข์ของพระสงฆ์ที่เป็นพระอริยบุคคล ที่ทุกข์ทำให้หวั่นไหวได้เพียงกายตามธรรมชาติของชั้น 5 ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมไป แต่หาได้ทำให้จิตใจหวั่นไหว เหมือนลูกศรโดนเพียงกายเท่านั้น และความทุกข์ที่เกิดแก่พระสงฆ์มักเป็นอุปายไปสู่การเข้าใจทุกข์ และดับทุกข์ในที่สุด จึงอาจกล่าวได้ว่า คำสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นเส้นทาง และแบบอย่างการชำระกิเลสของพระสงฆ์

2. ทุกข์ของคฤหัสถ์

พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้มาถึงปัจจุบันก็ด้วยพุทธบริษัท 4 อันได้แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หรือแบ่งเป็น 2 ฝ่ายคือ บรรพชิต และคฤหัสถ์ ทั้ง 2 ฝ่ายต่างช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เรื่องราวในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท จึงมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ แม้แต่ใน

การอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ก็มีเรื่องราวมากมายที่กล่าวถึงการเสวยทุกข์ของคลุหัสส์ ซึ่งได้ใช้กรอบทุกข์ 6 ประการดังกล่าวในพระสงฆ์ ดังจะกล่าวต่อไป

2.1 ทุกข์ที่เกิดขึ้นเป็นปกติประจำวัน

ความรุนแรงของทุกข์หมวดนี้ ดูเหมือนจะมีคนคำนึงถึงน้อยมาก เพราะมักเป็นเรื่องปกติ แต่ในความเป็นจริงแล้ว แม้ผัสพทุกขนี้ ก็เป็นเรื่องสาหัสไม่น้อยไปกว่าทุกข์อย่างอื่น อากาศที่หนาวเกินไป ร้อนเกินไป คร่าชีวิตมนุษย์ไปแล้วมิใช่น้อย แม้ความหิว ความกระหาย ก็เช่นเดียวกัน ในประเทศที่มีอาหาร มีความอุดมสมบูรณ์อาจจะเห็นทุกข์นี้ได้ยาก แต่ในประเทศขาดแคลนอาหารขาดแคลน ทุกข์ชนิดนี้จะปรากฏให้เห็นชัดเจน แม้ผู้ที่ไม่ต้องทุกข์ถึงตายก็ต้องทุกข์ทรมานอย่างรุนแรง แม้แต่การบริโภคด้วยความหิวพระพุทธรังคังทรงวางหลักไว้ เพื่อให้การตอบสนองความหิวให้เป็นไปอย่างปกติสุขคือ หลักการพิจารณาณะบริโภคดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาต ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง ไม่ใช่เพื่อประดับประดา แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้เพื่อให้เป็นไปได้เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ด้วยความคิดเห็นว่าเป็นโดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสีย และจักไม่ให้เกิดใหม่ ความดำรงอยู่แห่งชีวิตความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เรา แล้วจึงบริโภคอาหาร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) นั่นเพราะความหิวเป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องสำคัญนั่นเอง อีกสองอย่างคือทุกข์เพราะปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่นับว่าทนได้ยากยิ่ง ในยามที่อยู่ในที่ปกติ เช่น บ้าน หรือสำนักงาน และร่างกายก็อยู่ในสภาพปกติ การถ่ายหนัก-เบา แม้จะมีอาการเจ็บปวดบ้าง ก็เป็นเรื่องธรรมดา แต่ในกรณีที่อยู่ในที่ไม่ปกติ เช่น ในยานพาหนะ หรือในที่คนคับคั่ง สถานที่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะมีไม่พอ หรือไม่มี จะสร้างความทุกข์หนักเพราะเรื่องนี้ให้แก่บุคคลในที่นั้นไม่น้อยเลยทีเดียว ยิ่งถ้าต้องเกิดอาการผิดปกติเพราะเหตุใดเหตุหนึ่งเข้าด้วยแล้ว ความทุกข์หนักเพราะปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ก็จะปรากฏชัดเจน ชีวิตฆราวาสเป็นชีวิตที่ต้องสู้ทั้งทางกายใจ ที่ต้องเกี่ยวข้องกับด้วยสังคม บุคคลมากมายในการดำรงชีวิต จึงประสบกับเหล่านี้มากกว่าพระสงฆ์ที่อิสระกว่า และต่อสู้กับกิเลสในใจมากกว่า

2.2 ทุกข์จากความเจ็บป่วย

ดังกล่าวในทุกข์จากความเจ็บไข้ได้ป่วยต่าง ๆ ว่าทุกข์จากความเจ็บป่วยสามารถเกิดขึ้นได้กับทุกคน แม้กระทั่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในส่วนของกาย แต่หากเป็นปุถุชนทั่วไปทุกข์กายจากความเจ็บป่วยอาจส่งผลถึงจิตใจจนนำไปสู่การปลิดชีวิตดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท หลักธรรมในพุทธศาสนามุ่งกำจัดทุกข์ทางจิตใจเป็นหลักคือ 1) การใช้โยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาหาเหตุผล คุณค่า ประโยชน์และโทษ ในเรื่องนั้น ๆ พร้อมกับการรู้จักแก้ไขปัญห และ การรู้จักดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง วิธีนี้เหมาะสำหรับผู้ป่วยมีอาการไม่รุนแรง ซึ่งสามารถช่วยเหลือตนเองได้ 2) การใช้สมาธิบำบัด เช่น อานาปานสติ พุทธานุสติ

การเจริญเมตตา เมื่อสงบระงับนิรณิกเลศ จนทำให้เกิด ปิติสุข และความผ่อนคลาย 3) การคบหาภักตมิตร เช่น พ่อ แม่ ครู พระสงฆ์ จิตแพทย์ หรือคนใดคนหนึ่ง ที่สามารถให้คำแนะนำและคำปรึกษาได้ (พระมหาปองปรีดา ปริบุญโญ, 2545) ในการรักษาเป็นที่ทราบว่าย่อมมีทั้งหายได้ และไม่หาย ถึงแม้จะได้อาหารที่ดี ยาดี และบุคคลที่พยาบาลที่ดี ก็มีทั้งหายและไม่หายดังกล่าวข้างต้น ประเด็นนี้สื่อให้เห็นเรื่องกรรมที่บุคคลย่อมเป็นไปตามกรรมที่ตนเองได้กระทำ อันให้ผลตามความเหมาะสมแก่กรรม ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทยังกล่าวถึงการใช้ทุกข์ที่เกิดจากความเจ็บป่วยให้เป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ทุกข์ของฆราวาส อันนำไปสู่การบำเพ็ญบุญดังปรากฏในเรื่องพระนางโรหิณี

2.3 ทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงปากท้อง

ชีวิตของฆราวาสเป็นเส้นทางชีวิตแห่งการแสวงหาปัจจัยเลี้ยงชีพให้ดำเนินไป โดยเฉพาะในสมัยพุทธกาลที่เป็นยุคเกษตรกรรม และประชาชนส่วนมากเป็นคนยากจน แต่ด้วยความเลื่อมใสในพุทธศาสนาจึงยังหาโอกาส และทรัพย์ในการทำบุญ ความลำบากในการหาเลี้ยงชีพในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทยังถูกอธิบายเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับหลักกรรม คือ เหตุที่บุคคลเกิดมามีโรคทรัพย์น้อย เพราะไม่ทำทานแก่สมณะ หรือพราหมณ์เหตุที่บุคคลเกิดมามีโรคทรัพย์มาก เพราะให้ทานแก่สมณะหรือพราหมณ์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) นอกจากความทุกข์จากความลำบากในการแสวงหาแล้วในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทยังกล่าวถึงทุกข์ในการบริหารจัดการ ทั้งการรักษาจากโจรผู้ร้าย และความตระหนี่ของตนเองอันนำความทุกข์มาให้ หลักพุทธศาสนากล่าวถึงหลักการบริหารทรัพย์สมบัติที่ได้มา เพื่อไม่ต้องประสบกับความลำบากในส่วนที่ได้มาแล้วคือ หลีกเลี้ยงอบายมุข (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) 1) การหมกมุ่นในการดื่มสุราเมรัยของมีนเมาอันเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความประมาท 2) การหมกมุ่นในการเที่ยวตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน 3) การหมกมุ่นเที่ยวดูมหรสพ 4) การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน 5) การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร 6) การหมกมุ่นในความเกียจครานที่สร้างความทุกข์แก่บุตรของเศรษฐีมาแล้ว ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท นอกจากหลีกเลี้ยงอบายมุขยังต้องจัดการทรัพย์ให้ถูกวิธีคือ 1) นกฐนเวสนา ของหายของหมดรู้จักหาмаไว้ 2) ชินณปฏิสังขรณา ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม 3) ปริमितปานโภชนา รู้จักประมาณในการกินการใช้ 4) อธิปจยสีลวนตสถาปนาตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หากปฏิบัติได้ดังนี้ความทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงชีพอาจบรรเทาเบาบางลงได้ ตามความเข้มแข็งแห่งการปฏิบัติ อนึ่ง สิ่งที่ปรากฏเสมอในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทคือ ความทุกข์จากการแสวงหาปัจจัยเลี้ยงชีพมักจบลงด้วยการเข้าสู่ธรรม อันสื่อให้เห็นถึงหลักคำสอนเรื่องทุกข์ที่ว่า มองทุกข์ให้เห็นจึงเป็นสุข

2.4 ทุกข์อันเป็นผลของกรรมชั่ว

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเรื่องกรรม และให้ความสำคัญหลักกรรมว่าเป็นหลักธรรมใหญ่และสำคัญ ทั้งนี้ เพราะกรรมได้มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์กรรมจึงเป็นหลักธรรมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคม บุคคลจะมีชีวิตที่เจริญขึ้นหรือเสื่อมลง มีทุกข์หรือสุขนั้น มีผลมาจากกรรมของตนเองทั้งสิ้น มิใช่การกระทำของผู้อื่น พระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของกรรมไว้ดังที่ปรากฏในพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั้นเอง เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ดังนั้น กรรมจึงเกิดจากการกระทำของเราเอง มิใช่มีใครมากำหนด การกระทำดีเรียกว่ากรรมดี การกระทำชั่วเรียกว่ากรรมชั่ว ในการกระทำทุกอย่าง ย่อมมีผลเรียกว่า วิบากที่บุคคลผู้กระทำจะต้องเป็นผู้รับ ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า เป็นคัมภีร์ที่อธิบายการเสวยกรรมดี กรรมชั่วของบุคคลมากมายที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธองค์ทั้งในชาติปัจจุบัน และอดีตชาติ เพื่อเป็นอุทาหรณ์แห่งการทำความกรรมในปัจจุบัน เพื่อวิบากที่ดีในอนาคต และการเสวยกรรมดังกล่าวยังประกอบไปด้วยการเสวยกรรมในภพภูมิต่าง ๆ ทั้งสุคติภูมิ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545) และทุกคติภูมิ หรืออบายภูมิ ดังเรื่องเปรตที่ปรากฏในคัมภีร์ การดับกรรมทางพระพุทธศาสนา ต้องดับที่สาเหตุคือผัสสะ การละกรรมดีและกรรมชั่วเพื่อไปสู่การสิ้นกรรมต้องปฏิบัติตามมรรคมืองค์ และพัฒนาตนเองด้วยหลักไตรสิกขา จึงจะสามารถพัฒนากรรมของตน หลุดพ้นจากกิเลส เป็นเหตุให้สิ้นกรรมหรือดับกรรม การกระทำที่ไม่มีกิเลส ไม่จัดเป็นกรรมเป็นเพียงกิริยาเท่านั้น จึงไม่มีวิบากให้รับผล ทำให้หลุดพ้นจากการเวียนวนตายเกิด หรือหลุดพ้นจากวัฏฏะ 3 คือ กิเลส กรรมวิบากเพื่อบรรลुพระนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา

2.5 ทุกข์อันมาจากการทะเลาะเบาะแว้งกัน

ทุกข์เพราะการทะเลาะวิวาท เป็นทุกข์ทางสังคม หากไม่ได้ปรับความเห็นให้สอดคล้อง เข้ากันได้กับสังคม ก็เกิดปฏิกิริยาขัดแย้งกัน ทุกข์ประเภทนี้ ท่านสอนให้ยอมรับความจริงว่า คนทุกคนไม่เหมือนกัน และสอนให้ทำดีต่อกัน มีปัญหาให้ทอดถอนดกลั้น รู้จักให้อภัยและให้อภัย ทุกข์อันมาจากการทะเลาะเบาะแว้งกันเกี่ยวเนื่องอย่างชัดเจนกับการพูด เพราะถ้อยคำที่ไม่น่าฟังนั่นเองเป็นที่มาแห่งการทะเลาะเบาะแว้งจนนำไปสู่การประหัตประหารกัน หลักพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักการพูดไว้ 5 ประการ คือ พูดถูกกาล พูดคำจริง พูดคำอ่อนหวาน พูดคำประกอบด้วยประโยชน์และพูดด้วยจิตเมตตา ซึ่งจากการศึกษาถึงคำอธิบายเป็นการขยายความของข้อประกอบที่มีคุณลักษณะ เป็นวาจาสุภาสิต ไม่เป็นวาจาทุพภาสิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ขยายความโดยละเอียดสรุปเป็นเนื้อหาสำคัญคือ 1) พูดถูกกาล คือรู้กาลเวลาที่ เวลาใดควรพูด เวลาใดสมควรนิ่ง พูดถูกกาลเทศะ คือถูกสถานที่ที่รู้ว่าสถานที่นั้นสมควรกล่าวเช่นใด หรือไม่ควรกล่าวอะไร

เป็นตน 2) พูดคำจริง คือ คำพูดนั้นต้องเป็นคำจริง ไม่ใช่พูดเสกสรรปั้นแต่งขึ้นมา ไม่ใช่คำเท็จที่
นั่งเทียน (นึกเอาเอง) พูดกัน เพราะคำจริงแท้ย่อมเป็นคำพูดที่ไม่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง
ไม่ผิดเพี้ยน ไม่มีการต่อเติมเสริมแต่งให้ดูสมจริงสมจัง จริงแค่ไหนพูดแค่นั้น 3) พูดคำอ่อนหวาน
คือ คำพูดที่อ่อนหวานสุภาพ เป็นคำไพเราะที่ได้กลั่นมาจากใจที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่คำพูดที่หยาบคาย
ระคายหู คิดถึงก็ขุ่นมัว ไม่พูดประชดประชัน แดกดัน ไม่สอเสียด (พูดยุยงให้คนแยกกัน)
4) ต้องก่อให้เกิดประโยชน์อีกด้วย คือเป็นผลดี ทั้งแก่ผู้พูดและผู้รับฟังคำพูดนั้น แม้จะเป็นคำ
จริง สุภาพแต่หากพูดไปแล้วไม่เป็นประโยชน์เราก็ไม่ควรพูด เพราะมันก่อให้เกิดโทษมากกว่า
5) ต้องพูดด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา มีความปรารถนาดีจริง ๆ ไม่ใช่แสร้งแกล้งทำไป
ต้องออกมาจากใจที่บริสุทธิ์ จากหัวใจของยอดกัลยาณมิตร (เพื่อนๆ หรือคนรอบข้างที่เป็นคนดี
ดีกับเราและชี้ทางถูกให้) ซึ่งพูดเพราะอยากจะทำให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์และมีความสุขยิ่งๆ ขึ้นไป
(พันเอกปิ่น มุทุกันต์, 2527) เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ การกระทบกระทั่งกันทางวาจา ก็จะไม่ลุกลาม
ไปสู่สงครามดังเรื่องการทะเลาะวิวาทของพระญาติของพระพุทธเจ้าเองดังปรากฏในคัมภีร์
อรรถกถาธรรมบท

2.6 ทุกข์ที่เกิดร่วมกันคู่กันไป

ทุกข์ที่เกิดร่วมกันคู่กันไป ทุกข์กำกับกัน ได้แก่ทุกข์มีเนื่องมาจากการมีดังที่
กล่าวไว้ในโลกธรรมสูตรว่า การมีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทั้ง 4 อย่างนี้ก็เป็นทุกข์ซึ่งเรียกว่า
วิปริณามทุกข์ คือทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หรือทุกข์ที่แฝงอยู่ในความผันแปรของสุข คือ
ความสุขที่กลายเป็นทุกข์หรือทำให้เกิดทุกข์เป็นความทุกข์ที่ซ่อนเร้นอยู่ในความสุขที่ถูกสุขบด
บังไว้เพียงชั่วขณะหนึ่ง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548) เป็นทุกข์เมื่อแปรเป็นอื่นไป
แม้ขณะที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปนี้ ก็ทำให้เป็นทุกข์ได้ เป็นต้นว่ามียศคือมีทรัพย์สมบัติก็ต้องคอย
ระวัง ไม่เป็นอันหลับอันนอน และถึงเสียชีวิตในการป้องกันทรัพย์ก็มี มียศคือได้รับการแต่งตั้ง
ให้เป็นใหญ่กว่าคนสามัญทั่วไปต้องใช้จ่ายมากกว่าคนทั่วไป จึงจำเป็นต้องมีทรัพย์มาก ซึ่งมักจะ
ไม่พอใช้ต้องมีภาระมาก พลอยสุขพลอยทุกข์ไปกับเขาด้วย ส่วนการสรรเสริญก็เหมือนกับได้ดื่ม
น้ำหวาน ชวนให้เพลิดเพลินไปว่าตัวเรานี้เป็นคนดี เป็นคนเก่ง ต้องมีสติระวังไม่ให้ลืมน
สำหรับเรื่องความสุข เมื่อมีสุขก็เป็นทางให้ปรารถนามากยิ่งขึ้นไม่รู้จักพอ ซึ่งเป็นทุกข์รำไป ใน
คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ปรากฏชัดเจนคือ พระเจ้าอัลลภปะ กับพระเจ้าเวฐฐิติปะที่เคย
เสวยสุขอันเกิดจากราชสมบัติ แต่เวลาผ่านไปกลับกลายเป็นความทุกข์ที่ต้องบริหารบ้านเมือง
บริหารผู้คนมากมาย อีกทั้งวัยที่มากขึ้นเห็นสังขารบางอย่างในชีวิต

ดังนั้น การวิเคราะห์ทุกข์กับการดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทในส่วน
คฤหัสถ์สรุปได้ว่า มีลักษณะคล้ายพระสงฆ์คือ มีทั้งคฤหัสถ์ที่เป็นปุถุชน และอริยบุคคล แต่ชีวิต
คฤหัสถ์จะมีโอกาสเผชิญความทุกข์มากกว่าพระสงฆ์เพราะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคล สังคม
มากกว่าพระสงฆ์ ต้องดิ้นรนในการดำรงชีวิตมากกว่าพระสงฆ์ แต่หากเป็นทุกข์ประจำสังขาร

คฤหัสถ์บางส่วนก็ได้รับผลกระทบมากกว่าพระสงฆ์อันเนื่องมาจากการศึกษา และเข้าใจชีวิตน้อยกว่าพระสงฆ์ แต่ถ้าเป็นคฤหัสถ์ที่เป็นอริยบุคคล ก็เหมือนกับพระสงฆ์ที่ทุกข์กระทบได้เพียงกายเท่านั้น เช่น ทุกข์อันเนื่องจากขันธทั้ง 5 เป็นความทุกข์ที่เป็นสากลไม่เว้นเพศ ภาวะ ฐานะเชื้อชาติใด จึงกล่าวได้ว่าเพียงในส่วนความทุกข์ของพระสงฆ์

สรุป

จากการศึกษาพบว่า ทุกข์และการดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท โดยใช้ทุกข์ 6 ประการ พบว่า บรรพชิต คือพระสงฆ์สามเณร กลุ่มชุมชนตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าประสงค์ให้เป็น แบบอย่างแก่ชาวพุทธผู้มุ่งกำจัดทุกข์ โดยมีพระวินัยเป็นเครื่องควบคุม และสนับสนุนให้การอยู่ร่วมกัน เป็นไปอย่างเรียบร้อย ซึ่งพระสงฆ์ที่บวชเข้ามาสู่พระธรรมวินัย บางท่านก็ประสบผลแห่งการบวชคือ บรรลุธรรม และบางท่านไม่สามารถประคองตนอยู่ได้ ก็ออกจากพระธรรมวินัยไปตามความแนวทาง ความคิด ถึงอย่างไรก็ตาม แม้พระสงฆ์จะเชื่อได้ว่า เป็นผู้มุ่งตรงต่อพระนิพพาน แต่หากยังไม่ถึงนิพพานก็ยังคงประสบทุกข์ทั้งทางกาย และใจ จะมีเพียงท่านที่บรรลุธรรมแล้วเท่านั้นที่พ้นจากทุกข์ ทางใจ แต่หาได้พ้นจากทุกข์ทางกายไม่ ซึ่งอาจมาจากกรรมเก่า หรือกรรมในปัจจุบัน ซึ่งได้แบ่งทุกข์ของบรรพชิตทั้ง 6 อย่าง โดยใช้ทุกข์ที่ประสบมาก และส่งผล กระทบรุนแรงดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ส่วนทุกข์ประจำสังขารคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย และ ความเศร้า ความร้อนหนาว เป็นต้นจะกล่าวรวมในข้อ 6 เพราะเป็นทุกข์ที่ติดมากับสังขาร ทุกข์จากความเจ็บป่วย ทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงปากท้อง ทุกข์เพราะไฟกิเลสแผดเผา ทุกข์อันเป็นผลของกรรมชั่ว ทุกข์อันมาจากการทะเลาะเบาะแว้งกัน ทุกข์อันเนื่องจากขันธทั้ง 5 ความทุกข์ของพระสงฆ์นั้นอาจแบ่งได้ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1) ทุกข์ของพระสงฆ์ที่เป็นปุถุชนที่ต้องประสบทุกข์ทั่วไปทั้งทางกายและทางใจ ซึ่งเกิดจากทั้งผลของกิเลส และกรรมเก่า ซึ่งเหมือนลูกศร เสียบทั้งกายและใจ 2) ทุกข์ของพระสงฆ์ที่เป็นพระอริยบุคคล ที่ทุกข์ทำให้หวั่นไหวได้เพียงกายตาม ธรรมชาติของขันธ 5 ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมไป แต่หาได้ทำให้จิตใจท่านหวั่นไหว เหมือนลูกศรโดน เพียงกายเท่านั้น และความทุกข์ที่เกิดแก่พระสงฆ์มักเป็นอุปายไปสู่การเข้าใจทุกข์ และดับทุกข์ในที่สุด จึงอาจกล่าวได้ว่าคำสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นเส้นทาง และ แบบอย่างการชำระกิเลสของพระสงฆ์

ทุกข์ของคฤหัสถ์ การอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ก็มีเรื่องราวมากมายที่กล่าวถึงการแสวงหาทุกข์ของคฤหัสถ์ เพราะคฤหัสถ์มีโอกาสประสบกับทุกข์ชนิดที่เพิ่มมากขึ้นเป็นปกติประจำวัน ทุกข์ที่เกิดขึ้นร่วมกันคู่กันไป และทุกข์ที่จรมาให้ประสบเสมอ ๆ ทั้งเส้นทางชีวิต และผลกระทบอันเนื่องมาจากการศึกษาอบรมในการเผชิญกับทุกข์ดังกล่าวในคฤหัสถ์บางส่วน จึงสร้างความทุกข์แก่คฤหัสถ์คือ ทุกข์ที่เกิดขึ้นเป็นปกติประจำวัน ทุกข์จากความเจ็บป่วย

ทุกข์จากการแสวงหาอาหารเลี้ยงปากท้อง ทุกข์เพราะไฟกิเลสแผดเผา ทุกข์อันเป็นผลของกรรมชั่ว ทุกข์อันมาจากการทะเลาะเบาะแว้งกัน ทุกข์ที่เกิดร่วมกันคู่กันไป การวิจัยทุกข์กับการดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทในส่วนคฤหัสถ์ มีลักษณะคล้ายพระสงฆ์คือ มีทั้งคฤหัสถ์ที่เป็นปุถุชน และอริยบุคคล แต่ชีวิตคฤหัสถ์จะมีโอกาส เผชิญความทุกข์มากกว่าพระสงฆ์เพราะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคล สังคมมากกว่าพระสงฆ์ ต้องดิ้นรนในการดำรงชีวิตมากกว่าพระสงฆ์ แต่หากเป็นทุกข์ประจำสังขาร คฤหัสถ์บางส่วนก็ได้รับผลกระทบมากกว่าพระสงฆ์อันเนื่องมาจากการศึกษา และเข้าใจชีวิตน้อยกว่าพระสงฆ์ แต่ถ้าเป็นคฤหัสถ์ที่เป็น อริยบุคคล ก็เหมือนกับพระสงฆ์ที่ทุกข์กระทบได้เพียงกายเท่านั้น การอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทผ่านเรื่องราวบุคคลต่างทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสาวก สาวิกา อุบาสกอุบาสิกา และบุคคลทั่วไปที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธเจ้าทั้งในชาติปัจจุบัน อดีตชาติ ซึ่งแบ่งศึกษาเป็นฝ่ายบรรพชิต และคฤหัสถ์ แสดงให้เห็นกระบวนการเกิดทุกข์ สาเหตุแห่งความทุกข์ ทางดับทุกข์ และรูปแบบ แบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่นำไปสู่การดับทุกข์ โดยกระบวนการแห่งทุกข์ และกระบวนการดับทุกข์เกี่ยวข้องอย่างชัดเจนกับหลักกรรมซึ่งเป็นหลักคำสอนที่เห็นหัวใจคำสอนพุทธศาสนาอย่างหนึ่งโดยมีภพภูมิเป็นที่โลดแล่นสวดยผลกรรมทั้งสุขทุกข์ และสิ้นทั้งสุขทุกข์ เข้าสู่พระนิพพาน ทำให้เข้าใจคำสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ได้ง่ายขึ้น เพื่อการเข้าใจทุกข์ และกำจัดทุกข์เข้าสู่บรมสุขต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1.1 ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับองค์กรพระพุทธศาสนา ควรเห็นความสำคัญ และวางแนวทางในการศึกษา หาแนวทางหรือนโยบายการเผยแผ่เรื่องทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท แก่ผู้เกี่ยวข้องให้เข้าใจ และนำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

1.2 ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมมีเจ้าสำนักเรียนครูสอนพระปริยัติธรรม เป็นต้น ควรเห็นความสำคัญในการศึกษาการอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท โดยเฉพาะครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีควรได้ศึกษา เพื่อสอดแทรกเนื้อหาคำสอนเรื่องทุกข์ในการสอนภาษาบาลี

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาการอธิบายคำสอนเรื่องอื่น ๆ ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เช่น เรื่องสุข เป็นต้น ที่มาคู่กันเสมอ

2.2 ควรศึกษาการอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนีซึ่งเป็นหลักสูตรพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์เช่นกัน

2.3 ควรศึกษาผลของการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาในการลดทุกข์ เพิ่มสุขของบุคคลต่าง ๆ ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบททั้งพระสงฆ์ และคฤหัสถ์

2.4 ควรศึกษาทัศนคติ และผลการเรียนรู้คำสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ ซึ่งเป็นคำสอนหลักในพุทธศาสนาของพระภิกษุสามเณรผู้ผ่านการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทผ่านภาษาบาลี

เอกสารอ้างอิง

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). *พุทธธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2545). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพมหานคร: บริษัทสื่อตะวัน จำกัด.
- _____. (2548). *จะพัฒนาคนกันอย่างไร ?* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พระพุทธโฆสเถระ. (2548). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจ อาสภมหาเถร)*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.
- พระมหาเกษม สณฺญโต (ลักษณะวิลาศ). (2534). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา. ใน *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหาปองปริดา ปริบุญโณ. (2545). การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พันเอกปิ่น มุทุกันต์. (2527). *มงคลชีวิตภาค 1*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คลังวิทยา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2534). *พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2537). *พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 4*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- อธิเทพ ฆาตา. (2549). การศึกษารูปแบบและกระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาเถรวาท: ศึกษาเฉพาะกรณีอธิกรณสมณะ และกฏนิคหกรรมของมหาเถรสมาคมใน

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535. ใน
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย.